

## ПРАВОВІ УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

**І. С. Дружкова**

*Одеський національний технологічний університет*

*irise2002@gmail.com*

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7934-5057>*

**Ключові слова:** державна політика, законодавство, держаний кредит, приватний кредит, реформи, ощадні скарбнички, прикази громадської опіки, власність, лихварство.

Мета статті: проаналізувати правові умови діяльності кредитно-банківських установ Півдня України першої половини ХІХ ст., наскільки вони відрізнялися від загальноімперських тенденцій, і яким чином це впливало на економічний розвиток регіону. Чи дійсно загальноімперське кредитне законодавство допомагало у розвитку Півдня України, чи це в основному заслуга місцевої приватної ініціативи та місцевого керівного апарату. Методи: використані загальні методи дослідження – аналіз, синтез, а також історико-порівняльний. Результати: Думка про відсутність в Україні організованого приватного кредиту в першій половині ХІХ ст. не відповідає історичній дійсності. Центрами стають Одеса та Бердичів. Висновки: Незадовільному стану організації кредитної політики російського уряду, щодо України, були протиставлені кредитні операції іноземних банкірів на Півдні України, у першу чергу в Одесі. Кредитні операції одеських банкірів мали суто торговельний характер і були тісно зв'язані з діяльністю одеського порту, у цьому саме й полягало величезне значення одеського приватного кредиту, оскільки торговельний кредит був найслабшим місцем по всій території імперії.

Державні кредитні установи в Російській імперії початку ХІХ ст. продовжували обслуговувати здебільшого землевласників-поміщиків. Невелика мережа казенних банків була практичним монополістом на грошовому ринку. Порівняно високий прибуток і повна забезпеченість вкладів приваблювали до російських банків не тільки російських, але й іноземних вкладників. Таким чином, у країні, що характеризувалася надзвичайно бідним грошовим ринком, державні банки відволікали кошти від промислового та торговельного застосування. Законодавство країни ситуацію не покращувало.

В Одесі банківська діяльність зародилася фактично з кінця ХVІІІ ст., і зосереджувалася переважно в руках грецьких та італійських купців. Поступово вони були змушені поступитися місцем в кредиті на користь місцевого торговельно-позикового капіталу.

---

## LEGAL CONDITIONS OF ACTIVITY OF CREDIT INSTITUTIONS OF SOUTHERN UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

**I. Druzhkova**

*Odessa National Technological University*

**Key words:** state policy, legislation, state credit, private credit, reforms, savings banks, prikazes hromadskoi opiky, property, usury.

**Purpose:** the purpose of this article was to analyze the legal conditions of activity of credit and banking institutions in Southern Ukraine in the first half of the 19th century, how they differed from general imperial trends, and how this affected the economic development of the region. Could we say that the all-imperial credit legislation helped in the development of the South of Ukraine, or was it mainly the merit of local private initiative and local leadership.

**Methods:** general research methods are used – analysis, synthesis, as well as historical and comparative.

Results: Opinion about the absence of organized private credit in Ukraine in the first half of the 19th century. does not correspond to historical reality. The centers are Odesa and Berdychiv.

Conclusions: The credit operations of foreign bankers in the South of Ukraine, primarily in Odesa, were opposed to the unsatisfactory state of organization of the credit policy of the Russian government in relation to Ukraine. The credit operations of Odessa bankers were of a commercial nature and were closely connected with the activities of the Odessa port, and this was precisely the great importance of Odessa private credit, since trade credit was the weakest point throughout the territory of the empire. State credit institutions in the Russian Empire at the beginning of the 19th century. continued to serve mostly landowners. A small network of state-owned banks was a practical monopoly on the money market. Relatively high profits and full security of deposits attracted not only Russian but also foreign depositors to Russian banks. Thus, in a country characterized by an extremely poor money market, state banks diverted funds from industrial and commercial use. The country's legislation did not improve the situation.

In Odesa, banking actually originated at the end of the 18th century, and was concentrated mainly in the hands of Greek and Italian merchants. Gradually, they were forced to give way to credit in favor of local trade and loan capital.

Південь України в зазначений період досить активно розвивався, але в загальноімперському правовому полі, що значно обмежувало економічний поступ окремих регіонів. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб виявити специфіку формування й становлення фінансової сфери України першої половини XIX ст., встановити причинно-наслідкові зв'язки, її динаміку розвитку внаслідок впливу на неї політики Російської імперії, зокрема й правових норм.

Мета цієї розвідки – проаналізувати правові умови діяльності кредитно-банківських установ Півдня України першої половини XIX ст. Для досягнення поставленої мети необхідно є реалізація наступних **завдань**: встановити ступінь відмінності у розвитку південноукраїнських кредитних установ першої половини XIX ст. та Російської імперії загалом; визначити основні відмінності та чинники, що впливали на економічний розвиток регіону; встановити, чи дійсно загальноімперське кредитне законодавство сприяло розвитку Півдня України, чи це переважно роль місцевої приватної ініціативи та місцевого керівного апарату.

#### **Формування кредитно-банківської системи Російської імперії**

Історія кредитно-банківських установ у Російській імперії сягає першої третини XVIII ст. Це Монетна Контора, яка карбувала монети, і в 1729 р. здобула право викупу застави на прохання неспроможних до сплати боржників. Проте, за відомостями С. Я. Борового про діяльність конто-

ри, кредитні операції при ній були обмеженими (Боровой, 28), тому дослідник вважав, що це не дає підстав вважати її банківським закладом.

Однак у цілому кредитно-банківська установа може виконувати одну або більше операцій, які є властивими банківській діяльності: прийняття грошових вкладів; надання позик і створення нових платіжних засобів; здійснення розрахунків між клієнтами.

Наступним кроком формування кредитно-банківських закладів Російської імперії було створення в 1754 р. Дворянського банку з конторами в Санкт-Петербурзі й у Москві та "Банку для покращення комерції при Санкт-Петербурзькому порту" (ПСЗ, Т.25.,10235).

Позиками з Дворянського банку могли користуватись лише російські дворяни й іноземці, що перебували в російському підданстві й мали нерухоме майно у Великоросії. Весь капітал банку становив незначну суму – 750 тис. крб. Таким чином українське дворянство не мало змоги користуватись позиками з цього банку, тому воно звернулося до Катерини II у 1767 р. з проханням заснувати для нього спеціальний державний банк (Бунге, 93). Це клопотання не було задоволене: банку для українського дворянства так ніколи й не було створено, але з 1773 р. українським поміщикам було дозволено користуватись позиками із загальноросійських державних кредитних установ (ПСЗ I,Т.21.,№15791).

У 1768 р. було засновано Державний позиковий банк, що повинен був замінити попередні

дворянські банки (ПСЗ I,Т.22.,№16499). Були значно збільшені грошові ресурси, крім того, термін надання позик був продовжений до 20 років. В 1799 р. уряд розіслав циркуляр, згідно з яким за користування банківськими позиками, так і за вкладами надавалися 5% (ПСЗ,Т.25.,№19120). У цей час інфляція сягала значних розмірів, оскільки клієнт повинен був повернути гроші тією ж монетою (63,Т.25.,№19121). Далі уряд пообіцяв надати 11 млн. крб. для кредитування купецтва, але обіцянка так і залишилась обіцянкою. Таким чином, фундація Державного позикового банку жодним чином не вирішила проблему організації дешевого купецького кредиту. Хоча, за твердженням дослідника XIX ст. Л. В. Ходського, банк являв собою першу іпотечну установу довгострокового кредиту, що наближалась до західноєвропейських зразків того часу (Ходский,54). Однак це було не зовсім так. Державний позиковий банк лише на початку свого існування відігравав роль найголовнішого іпотечного закладу. Згодом він дедалі більше втрачав такий характер, перетворюючись на державну "скарбничку". Тобто, хоча в Російській імперії і було декілька кредитно-банківських установ, але вони знаходилися в Москві або в Петербурзі, тому не дивно, що їх діяльність охоплювала далеко не всю державу.

18 грудня 1797 р. було прийнято статут облікових і страхових контор, що повинні були відкриватись при Державному асигнаційному банку (ПСЗ I, Т.24.,№18275).

В 1798 р. було дозволено надання позик з Допоміжного банку під заставу маєтків малоросійських та польських губерній, навіть тих, хто мав приватні борги. Директором Допоміжного банку в цей час був граф М.П.Рум'янцев, який з 1802 р. стає міністром фінансів (ПСЗ I,Т.25.,№18592), а сам банк у тому ж році був приєднаний до Позикового банку (ПСЗ I,Т.27.,№20336).

У 1772 р. знову в Петербурзі й Москві при виховних будинках були організовані кредитні установи, зокрема й ощадні скарбниці, що стали місцем, де "спільне багатство не буде віддаватися іноземцям, а залишатиметься в імперії"(Боровой, 68). Діяли ощадні скарбнички для всіх регіонів імперії, однак так само як і Державний позиковий банк контори знаходилися тільки в Петербурзі й Москві.

Цим установам були надані пільги, якими користувалися виховні будинки. Це зміцнило репутацію скарбниць і перетворило їх у головні органи акумуляції грошових накопичень дворянства й частково купецтва. Кредитоспроможність ощад-

них установ забезпечувалася постійним надходженням коштів.

Рішення 1812 р. про припинення надання позик із "місць казенних" не поширювалося на ощадні скарбниці; вони протягом кількох років були єдиними державними кредитними закладами, що надавали позики за невисокими "указними відсотками" (Дружкова, Приказ, 69).

### **Зародження фінансових установ в Україні першої половини XIX ст.**

Ощадні скарбниці в основному мали домінуюче становище, окрім Катеринославської та Херсонської губерній. У цих регіонах у першій половині XIX ст. серед казенних кредитних установ переважали прикази громадської опіки (Броввер,98). Перший приказ з'явився в 1775 р. (Мигулин,102). В Україні прикази громадської опіки виникають у різний час: у 1782 р. – Київський; у 1802 р. – Херсонський (Броввер,95), а в 1823 р. – Одеський і Таганрозький (ПСЗ, Т.38.:№29549). Самі ж прикази починали працювати пізніше. Так, Таганрозький розпочав діяльність 20 листопада 1824 р., а Одеський – 25 травня 1825 р. (ПСЗ Т.39.,№30123;Т.40.,№30358).

Розвиток приказів громадської опіки був пов'язаний з економічним розвитком регіонів. Це призвело до дозволу в 1806 р. приказам надавати позики купцям, "якщо не буде охочих з дворянства" (ПСЗ,Т.29.,№21994). Частина вільних коштів передавалася до Державного позикового банку на збереження під відсотки (Боровой,123). Такий підхід був можливий або через значну бюрократизованість установ або через слабкий розвиток місцевої промисловості. З 1829 р. прикази Новоросійських губерній отримали право надавати позики під заставу виноградників (ПСЗ,Т.37.,№28114). Водночас були запроваджені нові правила для приказів, що розширювали операції останніх: позики надавалися вже на 12 років, а максимальний розмір збільшився до 30 тис. крб. (ПСЗ,Т.37.,№28113; Дружкова, Прикази, 68).

Однак варто наголосити, що Прикази громадської опіки не були суто кредитними установами. Банківські операції були лише додатковим джерелом прибутку. Одеський приказ у 1839 р. утримував лікарню, будинок для психічно хворих, сирітський притулок та виховний заклад. Згідно звітів, протягом 1839 р. приказ надав допомогу більше ніж 57 тис. осіб (О состоянии...,42).

Спочатку вклади до приказів приймалися "на вимогу", однак раптове звернення за вкладом привело до збитків, і тому з 1820 р. термін вкла-

дів будо збільшено до трьох років з 5 % (ПСЗ, Т.38.,№29189). Це ніяк не зменшило кількості вкладів. Так, до Одеського приказу 1831 р. надійшло 245 тис. крб. (Бровер 362:101), а 1839 р. – 1,4 млн. крб. (О состоянии...,42).

Установи позичали гроші тим, хто мав бездоганну кредитну репутацію й тільки за місцем проживання або торгівлі. Територіально близький до позичальника приказ міг краще довідатися про матеріальний стан, про кредитоспроможність клієнта на відміну від Московської та Петербурзької скарбниць. Ці позики, звичайно, видавалися не тільки під заставу купецьких, а й поміщицьких будинків.

Загалом, уряд вважав діяльність приказів як кредитних закладів задовільною. Однак це була одностороння оцінка діяльності приказів, оскільки їх операції були дуже обмеженими. М. Мордвінов писав, що кошти приказів “це невеликі кошти, тому позику отримати з них вдається небагатьом” (Архив...,Т.4.,217).

У 1804 р. Новоросійський та Бессарабський генерал-губернатор А. Є. де Рішельє доповідав міністру фінансів, що в Одесі помітна нестача мідних коштів і мешканці міста за обмін платять “не малий лаж” (лаж – відхилення курсу грошових знаків від номінальної їх вартості), тому просив створити, на зразок інших міст, обмінну контору з капіталом 100 тис. крб. мідною монетою. Прохання було виконано й 23 лютого 1804 р. в Одесі була створена обмінна контора (Скальковський,125). Всі державні заклади повинні були надавати до обмінних контор мідну монету для обміну її на асигнації. На початку ХІХ ст. кількість цих закладів знову збільшилась, але вони з’являлись тепер тільки в портових містах: Одесі, Таганрозі, Феодосії (Боровой,91). В умовах інфляції контори поступово припинили свої операції. Реально кредитні операції провадили облікові контори, підпорядковані Державному асигнаційному банку. Статут вексельної та товарної контор було затверджено 2 березня 1806 р. ПСЗ,Т.29.,№22042). В Одесі контора з’являється того ж року.

У роки Континентальної блокади купці-експортери особливо гостро потребували кредитів, але в конторі через нестачу грошей не мали змоги задовольнити цей попит, тому він значно подорожчав. У лихварів та інших представників кредитного капіталу можна було одержати позики під 1,5 або 2 % на місяць (Архив...Т.4.,459). Тобто операції цих контор не могли розвиватися внаслідок того, що значно обмежувалось коло осіб, які давали вексельні зобов’язання. Згідно із законо-

давством Російської імперії, їх мали право давати лише купці, хоч багато хто займався торгівлею. Давалися взнаки й недоліки статуту: жорстка регламентація всіх операцій, те, що “уряд зробив невдало, коли не постачав конторам достатньої кількості оборотних коштів, тому в найтяжчі моменти не можна було одержати з них грошей” (Судейкин, 91).

Облікові контори майже не обслуговували внутрішній товарообіг, оскільки при наданні позики значною мірою відіграло роль знання про торговельні справи того, хто потребує кредиту. Таке становище було характерним не тільки для Російської імперії, але й для інших країн (Боровой,127).

На період закінчення війни з Францією виникла потреба реформ у сфері кредитної політики, зріс внутрішній державний борг, головна банківська установа – Державний позиковий банк ще не поновив свої активні операції. (Дружкова Приказ 69) Хоча падіння курсу асигнацій припинилося, але в 1817 р. 1 карбованець асигнацій коштував тільки 25 коп. сріблом (Рожков,138-144). Державний бюджет мав великий дефіцит. Це зумовило за собою погіршення зовнішньоторговельного балансу та вексельного курсу карбованця. З метою покращання фінансового стану була здійснена реорганізація облікових контор у Комерційний банк і створена Рада державних кредитних установ (ПСЗ,Т.34.,№26834), яка повинна була займатись координацією діяльності всіх кредитних закладів. У Раду входили й представники купецтва.

За маніфестом від 7 травня 1817 р. замість облікових контор вводився Комерційний банк. Оскільки контри мали багато вад: незначні капітали, велика кількість формальностей, через все це такий кредит був практично недоступний для торгівлі.

За проектом банк повинен був проводити такі операції: приймати вклади на збереження в злитках золота та срібла; приймати трансферти грошових внесків на зразок Гамбурзького та Амстердамського жиробанків; приймати вклади на вимогу; проводити облік векселів; облік векселів під товари. Власний капітал банку становив 30 млн. крб. (Печерин,11). У 1819 р. контору Комерційного банку було відкрито в Одесі на базі облікової контори (ПСЗ,Т.36.,№27950). Її капітал за різними оцінками сягав 3 або 4 млн. крб.

### **Особливості функціонування фінансової сфери на Одещині**

Роль Одеси в зовнішній торгівлі, особливо експортній, загальновідома. У 1819 р. у місті було

введено порто-франко, що збільшило зовнішньоторговельні, особливо імпорتنі, операції Одеського порту (ПСЗ,Т.36., №27866).

А. Скальковський вважав операції Одеської контори дуже обмеженими, де лише приймали вклади та надавали позики (Скальковский, 125). Але такі дані доводиться спростовувати. Цій установі дозволялося проводити більшість операцій, так само як і столичній. Разом із тим, зважаючи на віддаленість міста від головних економічних центрів країни, Одеській конторі надавалося право купувати золото й срібло "для запобігання перешкод, з якими зустрічається купецтво при обміні іноземної золотої і срібної монети на російську" (Скальковський, 156).

Контора надавала позики під заставу чітко визначеного переліку товарів, хоча він поступово й розширювався. Так, у 1821 р. було дозволено надавати позики під горілку, 50% її вартості. В 1830 р. міністр фінансів вдовольнив прохання цукровиробників надавати позики під рафінадний цукор, але тільки на термін від двох до чотирьох місяців (Судейкин,112).

У 1830 р. Одеське відділення банку подавало клопотання про продовження терміну обліку векселів з чотирьох до шести місяців, яке було відхилене. Директор Одеської контори, повторюючи аргументацію Є. Ф. Канкріна, відповів, що "державні кредитні заклади не повинні допомагати створювати капітал особам, які самі його не мають". Були відхилені також прохання про розширення операцій з іноземними траттами, про перегляд закону про "указні відсотки".

Одеська контора порівняно з Санкт-Петербурзькою виконувала не всі операції. Вклади приймали тільки для трансферту та під відсотки, на зберігання не приймали (операція не мала комерційного характеру), проводили купівлю переказних векселів (тратт) на Санкт-Петербург, Москву та інші іноземні міста. Ця установа приймала під заставу тільки товари російського виробництва, які зберігалися в місті, у безпечних магазинах. Термін застави та відстрочка не повинні були разом перевищувати шість місяців.

Саме в Одесі кредити надавалися здебільшого не під заставу металів, а під заставу зерна. Унікальність полягала в тому, що позика, надана під зерно, складала 80 % вартості застави, тоді як в інших містах імперії значно менше – 60-65 % (Банки, 159). Це робилося для допомоги купцям-експортерам, оскільки основною статтею експорту через Одесу було зерно.

Одеська контора Державного комерційного

банку кредитувала переважно купців, але не всі вони мали змогу повертати кошти у належний час і тоді установа, як і приватні дисконтери, зверталася із позовами до Комерційного суду. Ці претензії дають змогу побачити загальні обсяги кредитування контори. Так, лише в 1830 р. заклад звертався до суду більше десяти разів: купець Г. Неміровський заборгував конторі 10 тис. крб., купці Сарато і Верані разом – більше ніж 70 тис. крб. (Одесский вестник, 1830,30 липня), ніжинський грек К. Соматакі – 2 тис. крб. (Одесский вестник, 1830,30 вересня), Я. Атвуд – 7 тис. крб. У позовах згадуються і багато інших прізвищ (Одесский вестник, 1830,1 жовтня) .

Протягом всього періоду існування банку до 1860 р. не було закону, який встановлював би чітке співвідношення між капіталами банку та прийомом вклади, приватними та казенними (Архів,Т.4.,117).

У 1830-х рр. була пропозиція відновити прийом дрібних вкладів на тій підставі, що банк "не відповідає покладеним на нього операціям" і для того, щоб "надати купецтву відчутні способи розширення комерційних обігів" (Дружкова, Приказ, 70), але міністр фінансів відмовив. Вклади в цей період значно зросли, і стало помітно, які негативні наслідки несе цей процес. Весь капітал був сконцентрований у кількох центрах, оскільки організаційна структура банків не мала великої мережі відділень та агентів як в інших європейських установах, і не було можливості вигідно вкласти гроші, тому вклади передавалися у Державний позиковий банк або ж зберігалися у державному Казначействі, що призводило до зловживань.

Облікова ставка банку коливалася в 1818-1859 рр. від 8 до 6,5 % виплати. За обслуговування ставки була вищою, ніж в країнах Європи. В Англії, Франції і Німеччині ставка становила 3-4 % і лише в роки промислових криз збільшувалася до 6-6,5 %. Між тим для російського грошового ринку того часу облікова ставка в 6 % не вважалася надзвичайно високою. Принаймні вона була значно за відсотки, що їх брали приватні дисконтери, не кажучи вже про лихварів.

У доповіді міністру фінансів голова Комерційного банку, відряджений для розслідування негараздів в Одеській конторі, писав, що вона зазнає великих збитків через приймання платних вкладів, називаючи основні причини: "а) несправних боржників, оскільки виявилось, що були надані позики особам, які не вели ніякої торгівлі; б) від невпинного зростання вкладів, за якими вона повинна сплачувати відсотки" (Печерин,121). Через

це він просив міністра фінансів Є. Ф. Канкріна припинити виплати відсотків за вкладами, що й було зроблено в період 1828-1829 рр. Причиною значної хвилі вкладів став слабкий розвиток господарства – перспектива забезпечених 5 % прибутку по вкладах здавалася спокусливою, крім того, вклади в банку були тоді практично єдиною формою отримання рантьєрських прибутків. Лихварські операції обіцяли значно вищі прибутки, але вони були пов'язані з великим ризиком. Не велика мережа казенних банків була практичним монополістом на грошовому ринку. Порівняно високий прибуток і повна забезпеченість вкладів приваблювали до російських банків не тільки власних, але й іноземних вкладників. Однак через розміщення обігових коштів у довгострокові позики постійно виникала потреба в підсилленні кас. Так, у 1846 р. почався бум вимог повернення вкладів з різних установ через неврожай, тому потрібно було підкріплювати їх каси, чого особливо потребувала Одеська контора.

У 1852 р. подано клопотання до Комерційного банку про підкріплення білетами Державного позикового банку на 1 млн. крб. каси Одеської контори. Голова Одеської контори писав у банк, що восени та навесні в Одесі, яка була головним пунктом експорту хліба для Південного району, з'являвся дуже великий попит на гроші. У зв'язку з такими особливостями місцевого ринку, голова пропонував довести касу установи від 1,5 до 2 млн. крб. і зазначав, що контора була не в змозі виконати свої обов'язки, якщо б не дотримувалась різних формальностей при наданні позик. Хоча протягом цього часу внутрішній та зовнішній товарообіг зростав, операції Комерційного банку змінювались у протилежному напрямку. Ресурси банку збільшувались, а питома вага операцій з кредитування торгівлі – навпаки (на облік векселів і позики під товари банк використовував суму, не більшу ніж його основний капітал – 30 млн. крб.)

Крім того, потрібно згадати ще один кредитний заклад цього часу – заснований 28 січня 1829 р. Польський банк з капіталом 30 млн. польських гульденів, який не був суто державною установою, а в 1830 р. його капітал було збільшено на 12 млн. гульденів. Банку дозволявся випуск білетів на суму не вище свого капіталу. Кожна акція була в розмірі 300 гульденів, що дорівнювалося 167 російським асигнаціям (Одеський вестник, 1830, 26 березня). Акції купували всі бажаючі. Курс цих облігацій під час продажу оптом та вроздріб неодноразово підвищувався з моменту

їх випуску. Такі цінні папери користувалися попитом у різних кінцях держави, про що свідчить їх котирування на біржах, особливо помітне у Варшаві. Це надавало додаткові 29 % прибутку, не враховуючи при такому заробітку тих 4 %, які на законних підставах надавалися банком як річні відсотки (Одеський вестник, 1830:26 березня].

Оскільки векселі були дуже поширеними на Півдні України, особливо в Одесі, то інформація друкувалася в газетах. В Одесі та Бердичеві перебували агенти банку. Таким у дореформений час було державне кредитування як в Одесі, так і в цілому по Україні.

Становище з приватним кредитом було зовсім іншим. Приватний кредит користувався статутом про банкрутів, прийнятим ще в 1800 р. (ПСЗ, Т.26., №19692). Ще більшим анахронізмом був закон 1754 р. "Про покарання лихварів", який встановлював відсоткову ставку – 6 %, так званий "указний відсоток" (ПСЗ, Т.14., №10235). Цей закон був підтверджений у 1764 р. і зберігав чинність протягом усієї першої половини ХІХ ст. У такій ситуації будь-яка приватна кредитна операція перетворювалася на нелегальну, що сприяло збільшенню вартості кредиту. Отже, політика держави не сприяла виникненню та розвитку приватних кредитних закладів.

Кінець 1850-х – початок 1860-х рр. були безсумнівно переломним періодом у розвитку приватного кредитного промислу в Російській імперії. Реформи початку 1860-х рр., атмосфера ліберальних перетворень, що змінили ставлення до кредиту, деякі зміни в законодавстві про євреїв, політика, спрямована проти монопольного становища на біржі окремих фірм, подібних до банкірського будинку О. Л. Штігліцу, – усі ці явища сприяли пожвавленню фінансових відносин, появі нових банкірських будинків і контор (Дружкова, 182). Фінансова реформа й відхід від існуючої системи казенних банків розглядалися сучасниками як "розкріпачення капіталу". Парадокс полягав у тому, що до моменту проведення реформ казенні банки Російської імперії посідали перше місце в світі по власних банківських капіталах і вкладах, що складали понад 1 млрд. крб., але це скупчення капіталів було результатом тимчасового економічного застою. Наприкінці 1850-х рр. ситуація почала змінюватися і поява нових банкірських будинків стала безумовною ознакою підприємницької активності в сфері приватного нагромадження капіталів. Джерела капіталів були різноманітні. Насамперед це торгові операції і мануфактурне виробництво. Одним з важливих

джерел нагромадження капіталів була система відкупів, скасована в 1863 р. На винних відкупках розбагатіли М. Штігліц, А. Перетц та багато інших. Не менш важливим джерелом нагромадження капіталів виявилось залізничне грюндерство. Колишні відкупники й грюндери, нагромадивши капітали, почали займатися банкірськими операціями. Значною подією в їх подальшому збагаченні була участь у компанії заснування промислових підприємств і акціонерних банків 1860-1870-х рр., так звана "засновницька гарячка".

Стійка уява про цілковиту відсутність в Україні організованого приватного кредиту в першій половині XIX ст. не зовсім відповідає історичній дійсності. Такий кредит існував і навіть мав свої постійні центри в Одесі та Бердичеві (Бровер, 116). Незадовільному стану кредитної політики російського уряду відносно України було протиставлено кредитні операції іноземних банкірів на Півдні України, у першу чергу в Одесі. Такі операції одеських банкірів мали суто торговельний характер і були зумовлені діяльністю одеського порту, у цьому саме й полягало величезне значення одеського приватного кредиту, оскільки торговельний кредит був найслабшим місцем для російських і українських закладів. Державні кредитні установи в Російській імперії початку XIX ст. продовжували обслуговувати здебільшого землевласників-поміщиків. Таким чином, у країні, що характеризувалася надзвичайно бідним грошовим ринком, державні банки відволікали кошти від промислового та торговельного застосування. Законодавство країни також не допомагало. В Одесі банківська діяльність зародилася фактично від часу заснування міста, і зосереджувалася переважно в руках грецьких та італійських купців. Поступово вони були змушені поступитися місцем в кредиті на користь місцевого торговельно-позикового капіталу. Обіг кредитних операцій зростав пропорційно стрімкому економічному розвитку Одеси. Як стверджує А. Скальковський, Одеса першої половини XIX ст. слугувала грошовим та кредитним ринком для всіх чорноморських та азовських портів, а частково для Москви (Скальковский, 135).

Як вже зазначалось, більшість приватних кредитних операцій були нелегальними, відповідно й ризикованими. Не дивно, що представники міської влади вже на початку існування Одеси намагалися змінити ситуацію. Так, в 1798 р. голова Магістрату Одеси підполковник А. Керс-Оглу, попечитель грецьких та інших іноземних поселенців міста, просив імператора Павла I про заснування

торговельного банку, який би давав позики під заставу нерухомого майна і товарів, але це клопотання не було розглянуто.

Згідно із розпорядженням Ф. де Волана, який тоді обіймав високу посаду в Департаменті шляхів сполучення, будівельний комітет міста склав у 1802 р. звіт для уряду про становище порту й торгівлі, а також про заходи, яких необхідно було вжити на всіх рівнях. Члени Одеського будівельного комітету писали про нагальну потребу "створити контору (банк) для обміну паперових грошей" (Звіт, 5).

У першій половині XIX ст. юридичні умови існування державних кредитних закладів були достатньо сприятливими, хоча іноді дотримання всіх положень статутів суттєво обмежувало можливість цих закладів з надання позик. Щодо приватного кредиту, то практично не було окремої частини законодавства, яка б обслуговувала цю ділянку, що автоматично робило деякі операції приватних кредитних закладів незаконними й тягло за собою зловживання та його подорожчання, що в свою чергу несприятливо впливало на розвиток таких економічно розвинутих регіонів як Південь України.

**Висновки:** Незважаючи на незадовільний стан кредитної політики російського уряду в Україні, на Півдні України, у першу чергу в Одесі, існували позикові послуги від іноземних банкірів. Кредитні операції одеських банкірів мали суто торговельний характер і були тісно пов'язані з розвитком аграрного сектору та діяльністю одеського порту, у цьому саме й полягало величезне значення одеського приватного кредиту, оскільки торговельний кредит був найслабшим місцем по всій території імперії.

**Результати:** Думка, що в першій половині XIX ст. в Україні не існувало організованого приватного механізму кредитування хибна, оскільки центрами стають Одеса та Бердичів.

## References:

- Arhiv grafov Mordvinovyh. [Archive of the Counts Mordvinovs]. V 12 t. S.Pb.: Tip. I.I.Skorohoda, 1902-1903. T.4-8. [in Russian]
- Banki i drugie kreditnye ustanovlenija v Rossii i inostrannyh zemljah. [Banks and other credit institutions in Russia and foreign lands]. S.Pb.: Tip. E.Fishera, 1840. – 286p. [in Russian]
- Borovoj S.Ja. Kredit i banki Rossii. [Credit and banks of Russia] M.: Gosfinizdat, 1958. 288s. [in Russian],
- Brover I.M. Ukraina na perelomi do promyslovoho kapitalizmu. [Ukraine is at a turning point to industrial capitalism] Odesa: Proletar, 1931. T.1. 175p. [in Ukrainian].
- Bunge N.H. Ob Obshhestve vzaimnogo kredita Kievljanin. [About the Mutual Credit Society] 1867. №39. [in Russian],
- Druzhkova I.S. Rozvytok pryvatnoi bankivskoi spravy v Odesi (v I pol. XIX st.) [Development of a private banking reference in Odessa (in the 1st half of the 19th century)] Istorija Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty. Kyiv-Donetsk: Vyd. DNU, 2001. Vyp.15. P.180-185. [in Ukrainian].
- Druzhkova I. S. Prykazy hromadskoi opiky yak kredytni zaklady na Pivdni Ukrainy v pershii polovyni KhIKh st.(za materialamy Khersonskoi hubernii). [Prykazes hromadskoi opiky as credit institutions in the South of Ukraine in the first half of the 19th century (based on the materials of the Kherson province)] Zaporizhzhia Historical Review 1.20 (2006): 68-72. [in Ukrainian].
- Migulin P.P. Nasha bankovaja politika (1729-1903).[ Our banking policy (1729-1903).] Har'kov: Tip. Pechatnoe delo,1904. 439p. [in Russian]
- Odesskij vestnik. 1827-1858. [in Russian]
- O sostojanii prikazov obshhestvennogo prizrenija po 1839 god.[ About the status of prikazes for public charity until 1839.] B.m.: Rukopisnij viddil OdCNB №55 / 7, 1839. – 59p. [in Russian]
- O ostojanii prikazov obshhestvennogo prizrenija na 1839 god. [About the status of prikazes for public charity until 1839.] B.m.: Rukopisnij viddil OdCNB №55 / 7, 1839. –3p. [in Russian]
- RDAVMF (Rosiiskiy derzhavnyi arhiv Viiskovo-morskoho flotu). F. 315. Op. 1. Spr.117. Ark.5. (Zvit budivelnogo komitetu mista Odesy do Departamenti shliakhiv spoluchennia). [Sign of the Budivel Committee of the City of Odesa to the Department of ways of communication] [in Russian].
- Rozhkov N.A. Jekonomicheskoe razvitie Rossii v pervoj polovine XIX v. [Economic development of Russia in the first half of the nineteenth century.] Istorija Rossii v XIX v. T.1. S.Pb.: Izd. tov-va br. A.i I.Granat i Ko., b.g. P.138-168. [in Russian].
- Skal'kovskij A. Zapiska o torgovyh i promyshlennyh silah Odessy. [Note on the trade and industrial forces of Odessa.] S.Pb.: Tip. Bezobrazova,1865. 165p. [in Russian].
- Skal'kovskij A. Istoriko-statisticheskij opyt o torgovyh i promyshlennyh silah Odessy. [Historical and statistical experience about the trade and industrial forces of Odessa.] Odessa: Gorodskaja tipografija, 1839. – 88p. [in Russian]
- Skal'kovskij A. Pervoe tridcatiletie istorii goroda Odessy 1795-1825. [The first thirty years of the history of the city of Odessa 1795-1825.] Reprint.vid. Odessa: OKFA, 1995. 254p.
- Slabchenko M.Ye. Materialy do ekonomichno-sotsialnoi istorii Ukrainy. [Materials to the economic and social history of Ukraine. In 2 x volumes] V 2 kh t. Kharkov: Derzhvydav,1926,1927. T.1-2. [in Ukrainian].
- Slabchenko T. Do istorii ahrarnykh kryz na Ukraini XIX st. [To the history of agrarian crises in Ukraine in the 19th century.] Zapysky Odeskoho naukovoho pry U. A. N. tovarystva. Sektsiia sotsialno-ekonomichna. Odesa: Derzhvydav, 1928. Ch.2. P.3-24.18. [in Ukrainian].
- Smol'janinov K. Istorija Odessy. [History of Odessa] Odessa: Gorodskaja tipografija, 1853. 284p [in Russian].
- Sostojanie prikazov obshhestvennogo prizrenija k 1840 godu. [The state of prikazes of public charity] B.m.: Rukopisnij viddil OdCNB №55 / 7, b.g. 3p. [in Russian].
- Sudejkin V.T. Gosudarstvennyj bank. [National Bank.] S.Pb.: Tip. M.M.Stasjulevicha, 1891. 520p. [in Russian].
- Pecherin Ja.I. Istoricheskij obzor pravitel'stvennyh, obshhestvennyh i chastnyh kreditnyh ustanovlenij v Rossii. [Historical overview of government, public and private credit institutions in Russia.] S.Pb.: Tip. V.F.Kirshbauma,1904. 142p. [in Russian].
- Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie 1. [Complete collection of laws of the Russian Empire.] T.14-39. S.Pb.: Tip. II otd., 1830. [in Russian].
- Hodskij L.V. Pozemel'nyj kredit v Rossii i otnoshenie ego k krest'janskogmu zemlevladieniju. [Land credit in Russia and its relation to peasant land ownership.] M.: Tip.-lit. L.N.Kushnareva i Ko, 1882. 295p. [in Russian].